

ETIKA U PROROČKIM SPISIMA

Nikola HOHNJEC, Zagreb

Sažetak

Članak započinje pregledom etike kod proroka. Samo izlaganje obuhvaća izabrana proročka mjesta i njihovo tumačenje. Tako se govori o pjesmi o vinogradu Gospodnjem alegorijskom narodnom ponašanju pred Bogom, prorokovom paradoksalnom svjedočenju i proročkom uputstvu o ljudskom životu (Iz). Prorokova patnička etika artikulira se u pjesmi obraćenja i socijalnim etičkim govorima kao što su socijalni govor, hramski govor, osobna patnja i zasebni socijalni govor te izlaganje kako narod treba biti poslušan Bogu poput Rekabovaca prema svojim precima (Jr). Prorok je znak života i svatko odgovoran za svoja djela na strani je života (Ez). Etički je spomena vrijedna teologija svjetovne religioznosti (Mih). A obnova je trajna briga proroka: uglavnom kada se radi o starozavjetnom svećenstvu i u obitelji (Mal).

Gljučni pojmovi: Vinograd Gospodnji, proročko svjedočanstvo, životno usmjerenje, pjesma obraćenja, proročka socijalna etika, uzorna rekabovska poslušnost, prorok kao znak ponašanja, osobna odgovornost, svjetovna religioznost i obnova: svećenstvo i obitelj.

1. Uvod: proroci glasnici promjene na bolje

Panoramski gledano proroci se u pojedinačnim slučajevima redom zalažu za ispravno etično ponašanje. Hendrik van Oyen u svom opsežnom djelu o Etici Starog zavjeta govori općenito i samo kratko i to sustavno a bez važnih proročkih mjesta o etici kod proroka.¹ Tako u uvodnom dijelu o prorocima i moralu govori o etičkom monoteizmu i savezu uglavnom izvan proroka svedenima na deset Božjih zapovijedi. U daljnjem dijelu izlaže proročki navještaj vezan uz Božji sud. Proročku etiku, svejedno na kraju, usmjeruje na socijalno milosrđe. A upravo ona zaslužuje posebno izlaganje.

1.1. A. Rebić ispravno utvrđuje: »Osobitu pažnju proroci posvećuju socijalnoj pravdi. Čovjekov odnos prema Bogu mjere čovjekovim odnosom prema

¹ Usp. opširnije izlaganje: »Étique des prophètes«, u: H. VAN OYEN, *Étique de l' Ancien Testament*, (Traduction d' E. de Peyer), Labor et fides, Genève, 1974., 133-140.

bližnjemu² Inače on samo etičko buđenje i bavljenje veže uz proročki pokret: »Čudoređe se pojavljuje tek s djelovanjem proroka. Već je Ilija zahtijevao od Izraelaca savršeniji život nego što ga sprovode susjedi. A pogotovo su proroci Amos, Hošea, Izaija i Ezekiel razvijali i usavršavali, pod Božjim nadahnućem, čudoredne norme, upute, naredbe i zakone.«³ Naslućuje i pozitivnu etičku promjenu i izlaz iz nevolje: »Poziv na obraćenje, na pokoru, bitna je poruka proroka 8. stoljeća pr. Kr. Amos oštro osuđuje grijeh i zahtijeva od ljudi s Hošedom da traže Boga (Am 5,4,6; Hoš 10,12) da traže njegovo lice (Hoš 5,15), da traže dobro a ne zlo, dapače da mrze zlo i da ljube dobro (Am 5,14-15).«⁴ Baveći se drugim prorocima izlaže: »Hošea, isto tako, zahtijeva obraćenje od grijeha, od idolopoklonstva, a vraćanje Bogu, koji će zauzvrat ljudima iskazati svoju ljubav, milost, milosrđe (Hoš 14,2-9). Hošea snažnije nego Amos naglašava unutarnje raspoloženje i obraćenje mora pratiti ljubav (hesed) i spoznaja Boga (da'at) (Hoš 6,1-6; usp. 2,9).«⁵ Zato Izaija ispravno poziva: »Operite se, očistite mi s očiju djela opaka, prestanite zlo činiti ... Budu l' vam grijesi kao grimiz, pobijeljet će poput snijega; kao purpur budu li crveni, postat će kao vuna!« (Iz 1,16.18-19). Povijesni uvod Rebić završava kako »poslije izgnanstva proroci Zaharija (1,3-6) i Joel (2,12) naviještaju korjenito nutarnje obraćenje. Štoviše, knjiga o Joni poziva i pogane da se obrate i da žive!«⁶

1.2. Već općenito govoreći proročko djelovanje ugrađeno je u povijest spašenja. Kad je Izrael postao sjedilačkim narodom osjetio je opasnost koja mu prijeti od običaja njegove okoline naklonjene kultu plodnosti (Hoš 4; Jr 2). Proroci smatraju da su spoznaja Boga i međuljudski odnosi neodvojivi (Hoš 4,1-3). Navode se sasvim odrješite maksime etičkih zahtjeva: »Uklonite mi s očiju djela opaka, prestanite zlo činiti. Učite se dobrim djelima, pravdi težite« (Iz 1,16). Proroci su pozvani sprovoditi Božju volju i zapovijedi kao što je u Jeremijinom pozivu izrečeno pomoću zemljoradničkih i građevinskih izričaja: »Gle postavljam te danas / nad narode i kraljevstva, / da istrebljuješ i rušiš, / da zatireš i ništiš, / da gradiš i sadiš« (1,10). Oni naglašavaju da nedostaje zajedništva i solidarnosti i nude svoju proročku riječ: »Nadao se pravdi, a eto nepravde, nadao se pravičnosti, a eto vapaja.« (Iz 5,7). Hošea gotovo nostalgично utvrđuje: »Nema više vjernosti, nema ljubavi, nema znanja Božjega u zemlji, već proklinjanje i laž, ubijanje i nasilje, jedna krv stiže drugu« (4,2). Prorok Hošea s drugima gri-

² A. REBIĆ, *Prorok čovjek Božji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., 136.

³ A. REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Biblijskoteološki pregled starozavjetne poruke, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 191.

⁴ ISTI, 209.

⁵ *Isto*.

⁶ ISTI, 210.

jeh izražava slikom bračne veze: »Grieh je u tom okviru bludničenje (Hoš 2), brakolomstvo (Jr 3,1.8; Iz 50,1), udovištvo (Iz 47,8s. i Jr 51,5)«. ⁷ Ovim istaknutim izričajima proroci pokazuju stanje i posljedice koje proizlaze iz čovjekova i narodna udaljanja od Boga i priklanjaja bezakonju.

1.3. Proroci otkrivaju zloporabe u javnom, pravnom i bogoslužnom životu zajednice i izriču Bogom nadahnutu riječ. Amos optužuje strane trgovačke zloporabe žitom (8,4-8) i dokazuje svoju nekoristoljubivost unatoč napornom ali poštenom radu stočara, posjednika stada sitne stoke (7,14-15). ⁸ Ipak krivnja se svima ne pripisuje ravnomjerno: »Prorok spominje kako poglavari i starješine bezobzirno vladaju (6,1-7;13-14), bogataši su iskorištavali siromašne na neljudski način (3,9-10; 4,1-2). Suci su sudili pristrano, primali mito i zapostavljali pravdu (5,7ss)«. ⁹ Prorok Ezekiel donosi poznatu obnovu duha i srca: »Dat ću vam novo srce, nov duh udahnut ću u vas! Izvadit ću iz tijela vašega srce kamen i dat ću vam srce od mesa« (11,19). Proroci sami žive svakidašnji život u poslušnosti zakonu. Izaija poput svakog vjernog Izraelca odlazi u hram i tu je jednog dana primio viđenje s pozivom (6,1-8). ¹⁰ Proroci u svom djelovanju unose i eshatološku dimenziju naglašavajući da će Gospodin izvesti ono što čovjek sam ne može, ali pozivaju da se upravo sada misli na dan Jahvin, tj. provjeru ljudskog djelovanja. Prorok Izaija upozorava: »Držite se prava, činite pravdu jer će uskoro doći moj spas i objaviti se moja pravednost« (56,1). Traži se vjernost od svih partnera. Vjernost Jahvina nikada se ne dovodi u pitanje jer je sigurna. Zakoni nisu ni Jahvin ni Izraelov jedini cilj. Jahve želi Izraela učiniti partnerom. Jahve i Izrael su tu jedan za drugoga, ljube se i među njima vlada vjernost i znanje (Am 3,2; Hoš 13,4). Obljubljeni i učestali proročki izrazi »ti, moj narod, Jahve naš Bog« pripadaju jeziku savezničke etike. ¹¹ Savez već po svojoj naravi podrazumijeva uzajamnost: »Pravednost čovjeka novog Saveza, obdarena puninom 'spasenja' nije dakle samo dar milosti nego i plod obdržavanja vanjskih zakona,

⁷ A. REBIĆ, *Prorok čovjek Božji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., 135.

⁸ Usp. A. REBIĆ, *Amos prorok pravde*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb., 1993., 23.124-129.

⁹ ISTI, 8.

¹⁰ Usp. »Prophétie et morale«, u: S. AMSLER, *Les actes des prophètes*, Labor et fides, Genève, 1985., 53. Autor samo na nekoliko stranica (53-60) izlaže proroštvo i etiku pri čemu uz uvod donosi duge proročke navode (Iz 20,1-6; Ez 12,1-4.6-9.11 i Jr 35,1-16) i kratka tumačenja o čemu će se kod pojedinih proročkih etičkih tekstova još govoriti.

¹¹ Usp. zasebno djelo: J. L'HOURE, *Die Ethik der Bundestradiation im Alten Testament*, Stuttgarter Bibelstudien 14, (Übersetzt von Margid Breithaupt), Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1967. Spomena je vrijedan i članak: P. RAMSEY, *Obedient Covenant Love*, u: J. S. Siker, *Scripture and Ethics*, Twentieth-Century Portraits, Oxford University Press, New York – Oxford, 1997., 80-96. No cijelo je djelo prikaz etičara a manje etičkih pitanja i sadržaja.

koji postoje kao i prije; to se obdržavanje dakako ostvaruje snagom milosti i uz njezin poticaj.«¹²

2. Alegorija ponašanja, prorokovo svjedočanstvo i životno uputstvo (Iz)

U I. dijelu proroka Izaije, tj. u Protoizaiji valja izdvojiti poruku pjesme o vinogradu Gospodnjem (5) i prorokovom paradoksalnom svjedočenju (21) i u II. dijelu, tj. Deuteroizaiji preporučuju se općenita životna uputstva (55).

2.1. Izaijina važna poruka i utjecaj na kasnije biblijske spise krije se u alegoriji o vinogradu Jahvinom (5,1-7).¹³ Ona u obliku ljubavne pjesme nagoviješta optužbu i sud. Pjesma je izražena na više razina. Ponajprije se čini da je riječ o vinogradaru koji ne polučuje dobitak. Pjesnik recitira nesretnu ljubav svog prijatelja koji unatoč zalaganju nije stigao do cilja: ljubav mu nije uzvraćena. Prorok, koji nastupa kao pjevač, zapravo pripovijeda o Bogu kao svom prijatelju, pjeva o iznevjerenom odnosu Izraela prema Jahvi. Tako pjesma prepuna alegorijskih crta najprije prikrito, a kasnije sve izričitije objašnjava i na koncu prorok bez slika otkriva odnos nesuglasja između Boga i izabranog naroda.

2.1.1. Vinograd je uspostavljen na dobrom tlu i na dobrom mjestu (5,1). Od početka mu iskazuje najveću pažnju (5,2). Iskrčio je kamenje koje je vjerojatno korišteno za izgradnju zaštitnih zidina (5,5b). Zasađena je najplemenitija vrsta loze. Vinograd je okopan, očišćen i podrezan. Sve je osiguravalo dobru berbu. Čvrsta kula stražara, a ne samo koliba za noćnu stražu predviđa trajnost (1,8). Imajući u vidu da je vinograd Gospodnji dom Izraelov, predpostavlja (5,7a) da Jahve narodu daruje sadašnjost i budućnost. Tekst izvještava o Jahvinoj sklonosti prema Judeji, odnosno Izraelu: Bog je zaljubljen u svoj narod. Odabrao je i stvorio Izraela, zavolio ga je i ponudio mu svoje prijateljstvo. Ipak, ljubav mu nije uzvraćena. Sav je njegov trud bio uzaludan. Žuđeni plod zaudara: *be'ušim* označava »smrdljivo, pokvareno grožđe« pa zato slijedi odbačenje.

2.1.2. Iz teksta postaje jasno da se ne govori o sudskom postupku protiv nekog posjednika zemlje (5,3). Riječ je, uistinu, iako još samo u slici, o uzajamnoj

¹² L. KRINETZKI, *Savez Božji s ljudima prema Starom i Novom zavjetu* (Preveo A. Rebić), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 83. Iza uvodnog dijela sadržaj se proširuje i produbljuje pa slijede raznovrsne proročke teme sa sasvim konkretnim ali bitnim proročkim etičkim mjestima koja pokrivaju mnoga područja pojedinačnog i svenarodnog života.

¹³ Ovaj i svi drugi niže navedeni i obrađeni navodi pretpostavljaju cjeloviti tekst, zato ovaj članak valja čitati s otvorenom Biblijom i istovremenim čitanjem ovdje predloženih biblijskih mjesta na kojima počiva daljnje biblijsko etičko izlaganje. Inače se opširnije izlaganje o vinogradu Jahvinom nalazi u: N. HOHNJEC, *Djela proročka, Likovi i središnje proročke teme*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., 15-17.

ljubavi prijatelja vinogradara, Boga i nasada, tj. obitelji,¹⁴ naroda. Bogu se ne može ništa predbaciti. Učinio je sve što je obećao, nije kriv za neuspjeh (5,4). Zakazao je nasad, narod. Presuda ne proizlazi sama iz sebe nego mora biti izrečena. Kaznene su mjere slikovito prikazane na vinogradu, no u stvari je riječ o uništenju Izraela, Jude i Jeruzalema. Gradovi će biti lišeni svojih zidina, spaljeni i opustošeni, ostat će samo pašnjaci za sitnu stoku koji zemlju pretvaraju u puštoš. Bez obrađivanja i kiše ne može preživjeti nikakav plemeniti izdanak. Nakon uzaludnog nastojanja sve je prepušteno samome sebi. Proširujući se, korov i šikarje učinit će svoje. Izrael, odnosno Judeja više nemaju budućnosti. Ne računa se ni da će ostatak preživjeti što je ipak tek kasniji proročki motiv nade.

2.1.3. U samoj pjesmi ni najmanje se ne nazire da je sud otvorio neku novu mogućnost. Izaija govori sasvim jasno da tu nema nikakvog nesporazuma (5,7). Vinogradar je Jahve, a vinograd izraelski narod, odnosno Judeja. Izrael je došao u spor s onim kojemu se nitko ne može suprotstaviti. Narod je bio Jahvin ponos i radost: to je trebao i nadalje ostati. I narod nije dostojan darova kojima ga je Bog unaprijed obdario, nije odgovarao na njegovu ljubav. Nije se držao ponudjenog životnog reda i zato će snositi krivicu.

2.1.4 U novom se odlomku o vinogradu (27,2-5) govori o Izaijinom proročanstvu suda i eshatološkog iščekivanja. U Iz 5,1-7 budućnost je već proigrana dok se u 27,2-6 jamči nova budućnost. Izrael će uz Jahvinu zaštitu iznova ojačati. Kiša uskraćena u 5,6 obilno će natopiti zemlju, a umjesto ograde srušene u 5,5 nad vinogradom će bdjeti Bog i vinogradu se neće nanijeti nikakva šteta (27,3). Drač i trnje (27,4) su oznaka Izraelovih neprijatelja (5,5) koji imaju posljednju priliku da se podvrgnu Bogu (27,5). Proizlazi nada u trajan posjed zemlje i sretan život.

U Novom zavjetu dolazi prispodoba o zlim vinogradarima (Mk 12,1-12). Starozavjetna zavjesa ove prispodobe pripada Izaiji. Svima je, čim je Isus izgovorio prispodobu, moralo biti jasno da govori o izabranom narodu i da je ovo još jedna prispodoba o skorom sudu. Sve ove pojedinosti o brizi koju je tom vinogradu posvetio njegov vlasnik, evanđelist je posudio iz Izaije, mada je pojam o unajmljenim vinogradarima nov jer govori se o vinogradarima, a ne o lozi. Svaki židovski slušatelj u posjedniku i vinogradaru sa suradnicima mogao je prepoznati svoga Boga i svoj narod.¹⁵

¹⁴ Usp. simboličnost antiobiteljskih odnosa u Hoš 1 – 3.

¹⁵ Daljnje biblijske motive o vinogradu, trsu, lozi ili vinu ne vrednuje se etički, ali uvijek označavaju zalaganje, rad, uspjeh i dobru kakvoću.

2.2. Proroci iznose svoje poruke ali i prekidaju s uobičajenim ponašanjem imajući u vidu važnost svog poslanja.¹⁶ Posebno je upadno neobično ponašanje proroka Izaije kada se filistejski grad Ašdod pobunio protiv Asiraca početkom 8. stoljeća. Judino se kraljevstvo treba pridružiti otporu protiv Istoka računajući na potporu Zapada, tj. Egipta i Kuša. Svjedok iz tog razdoblja – životopis proroka Izaije – govori da se prorok u gradu Jeruzalemu pojavio gol i bos na veliku sablazan narodu (20).¹⁷ Izraz ne označava potpunu golotinju već pojam o minimalnoj odjeći.¹⁸ Inače ožalošćeni ide bosonog (Ez 24,17) ali s vrećom oko struka. To je žalobnička vreća – odjeća koju prorok napušta. Prorok bi se trebao pojaviti inače u proročkom plaštu.¹⁹ Svakako valja ostaviti nedostatnu odjeću jer u takvoj sablaznoj odjeći i popraćenoj poruci Izaija postaje pred očima svojih sunarodnjaka živa poruka ašdodskog poraza i odvlačenja u zarobljeništvo njihovih saveznika Egipta i Kuša koji su predstavljali pomoć i nadu protiv Asiraca. Izaijina će nametljiva optužba trajati tri godine (21,3) sve do dana kada će asirska vojska nekoliko godina kasnije potpuno ugušiti ustanak. To proročko djelo nadilazi moralno ponašanje. Ovaj je primjer daleko od uzora za nasljedovanje. Namjera tog djela izražava – tumačeći Božju riječ – primitivno objašnjenje o izazovnom ponašanju: kao značenje Izraelu, njegovom kralju Ezekiji pred asirskim Sanheribom i savezničkim Egiptom i Kušom (21,3b usp i 8,18). Ta gesta govori o moralu i objavi i poziva slušatelje da povjeruju proroku i njegovom pozivu da se pokore biću Božjem, Asiriji.²⁰

2.3. Posebno valja izdvojiti pravi put kao životno pravilo (DtIz).²¹ Prorok Izaija je optimistički pokazao svojim suvremenicima Božje i ljudske putove. Njima se, po proroku, valja uputiti i prepustiti: »Tražite Jahvu dok se može naći, / zovite ga dok je blizu! / Nek' bezbožnik put svoj ostavi, / a zlikovac naume svoje. / Nek' se vrati Gospodu, koji će mu se smilovati, / k Bogu našem jer je velikodušan u praštanju. / 'Jer misli vaše nisu moje misli / i puti moji nisu vaši puti', / riječ je Ja-

¹⁶ Tako npr. Hošea treba sklopiti brak s bludnicom i nadjeva djeci odmetnička imena (1 – 3). Ezekiel osuđuje hramsko čašćenje odvratnih kumira i sunca (8) i čitavoj zemlji prijeti zarobljeništvom radi prijevera, nasilja i zločina (7,23). Prorok-svećenik poštuje pravo Božje poslanje i hrani se poslasticom Božje riječi, budući je na vidljiv način progutao svitak (2,9 – 3,3). On upravo pomoću njemoće i govora naviješta obraćenje (3,26-27; 24,25-27; 33,21-22).

¹⁷ I prorok Mihej želi gol i bos iznijeti svoju stvar pred stanovnike Jeruzalema (1,8).

¹⁸ Duborezi iz onog vremena pokazuju ratne zarobljenike gole, odjevene samo pregačom (Usp. »Prophétie et morale«, u: S. AMSLER, *Les actes des prophètes*, Labor et fides, Genève, 1985., 53).

¹⁹ Usp. cijelo izlaganje odlomka Iz 20,1-6 u: G. FOHRER, *Jesaja 1 – 3*, Züricher Bibel-kommentare, Theologischer Verlag, Zürich, 1991., 233-236, posebno 235.

²⁰ Usp. Prophétie et morale, u: S. AMSLER, *Les actes des prophètes*, Labor et fides, Genève, 1985., 55.

²¹ Usp. opširnije biblijsko izlaganje: Put, dva puta kao slika za život, u: N. HOHNJEC, *Putovi-ma svjetovne pobožnosti. Kršćanski pogledi na suvremenu religioznost*, Glas Koncila, Zagreb, 2001., 43-64, posebno 48-50.

hvina. / 'Visoko je iznad zemlje nebo, / tako su puti moji iznad vaših putova, / i misli moje iznad vaših misli.« (55,8-9). Na životnom putu valja tražiti Boga. On dolazi ususret i govori: 'Ja sam tu'! I pod konac babilonskog zarobljeništva prorok prema Kirovom ediktu nazire da će se ostvariti poziv na promjenu. I zato pun optimizma ponavlja: 'Napustite krive putove, vratite se, okrenite se i obratite se'! Prorok, drugim riječima, moli da ljudske misli u njegovu narodu i suvremenicima, jednostavno u tom narodu – gdje među suvremenicima oslovljava sebe i smješta među Jahvine pobožnike – budu Božje misli, da njihove riječi budu Božje riječi i da njihovi putovi budu Božji putovi. Prorok Izaija je na početku svog proglašenja odlučio uvesti radosno oslobođenje. Raspršenost i lutanja se ne spominju. Snažno, otvoreno i glasno iznosi se novi put blagoslova i sreće: »Na visoku se uspiji goru, / glasniče radosne vijesti, Sione!« (Iz 40,9a). Prorok već unaprijed pun optimizma uživa plodove blagovjesničkih putova: »Kako su ljupke po gorama / noge glasnoše radosti / koji oglašava mir, nosi sreću, / i spasenje naviješta, / govoreć' Si-onu: / 'Bog tvoj kraljuje!'« (Iz 52,7). Novost i dinamika svojom zornošću kao da već uspješno pokreću narod te ga vode u slobodu, zajedništvo i Božju radost.²² Bog poznaje pravi put i on ga priopćuje i povjerava svome izabranom narodu: »On je pronikao sav put spoznao / i predao je sluzi svom Jakovu / – Izraelu, svome ljubimcu« (Bar 3,37). Baruh poput Siraha, mudraca, vidi potrebu da ponovi životnu mudrost: »Potom se ona na zemlji pojavila, / među ljudima udomila. / Ona je knjiga Božjih zapovijedi, / Zakon koji će trajati do vijeka: 'Tko ga se držao bude, taj će živjeti; / tko ga napusti, taj će umrijeti'« (Bar 3,38 – 4,1). Mudrost, zakon, spoznaja i ljubav postaju ljudima životni put i svijetla budućnost.²³

3. Prorokov život kao etičko zalaganje (Jr)²⁴

Prorok Jeremija iznosi svoju etiku u pjesmi obraćenja (3 – 4) i u nizu uglavnom patnjom obilježenih, izgovorenih i zapisanih hramskih govora (7) te iznosi primjer rekabovske poslušnosti (35).

²² Prorok Baruh, Jeremijin tajnik u svom mudrosnom razmišljanju proročki i s nostalgijom govori o Zakonu kao simbolu životnog puta: »Da si Božjim hodie putem / zauvijek bi prebivao u miru« (3,13).

²³ Usp. C. MESTERS, *Evo sve činim novo. Biblija u novoj evangelizaciji*, (Preveo J. Fućak), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991. Veliki evangelizator Brazila u biblijskom se pastoralu nadahnjuje optimizmom, radošću i dinamikom Deuteroizaije radi proglašenja skorog povratka iz babilonskog zarobljeništva. Smatra da je upravo Izaijina poruka nova po žaru, nova po metodi i nova po izričaju. Usp. i »I Am about to Do a New Thing«: Yahweh's Victory Garden in Second Isaiah, u: W. P. BROWN, *The Ethos of the Cosmos, The Genesis of Moral Imagination in the Bible*, W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan / Cambridge, U. K., 1999., 229-270.

²⁴ Prorokovo socijalno zalaganje naziva se i prorokovom patničkom etikom što je karakteristično i za pjesme o Jahvinom sluzi u II. dijelu Izaije, Deuteroizaiji (usp. C. MESTERS, *Missione del popolo che soffre*, (Settima edizione, Traduzione di L. Badino), Cittadella editrice, Assisi, 2002.

3.1. U proročku etiku nužno pripada vjera u moć promjene, u moć obrata, i u moć dobra. Rebić među sadržajima naglašava upravo obraćenje: »Poruka obraćenja glavni je motiv Jeremijine proročke ponude. Tako je obraćenje značajka pravoga proroka (Jr 23)«. ²⁵ Stoga je shvatljivo gorljivo proročko zauzimanje oko obraćenja, što zapravo predstavlja cijeli sudski postupak koji se odvija u samome pojedincu i u narodu. ²⁶ To je prelijepo izrečeno na početku proroka Jeremije. Pjesma obraćenja od otpada iznosi prorokov mladenački stav o odnosu Boga i njegova naroda (3 – 4). Jr 3,1-5.19-25; 4,1-4 može se izdvojiti kao zasebna pjesma jer tvori sadržajnu, stilsku i metričku cjelinu. ²⁷ Pjesma pripada prvom razdoblju i skupini prorokovih tekstova kada je prorok bio sretan i pod utjecajem velike Jošijine obnove koncem 7. stoljeća pr. Kr. Prorok Jeremija se nadao da će se veliko Jošijino djelo protegnuti i na Sjeverno kraljevstvo koje je već gotovo jedno stoljeće porobljeno, raseljeno i izvan baštine izabranog naroda. Pjesma doživljava radi izraelske, tj. sjeverne svenarodne nesreće i judejsko ponovno čitanje. Dijeli se na sedam dobro složenih strofa i osmu dodatnu.

3.1.1. Prva kitica: »Ako muž ostavi ženu svoju, / i ona ide od njega da se uda za drugoga / ima li još pravo da se vrati njemu? Nije li ta žena sasvim oskvrnuta? A ti si bludničila s mnogim milosnicima, / pa da se meni vratiš? – riječ je Jahvina« ²⁸ (3,1) iznosi kako su Bog i izraelski narod bili vezani poput bračnog saveza. ²⁹ Bog je bio muž a Izrael zaručnica. Ali ta je veza prekinuta. Izrael kao zaručnica-žena udaljio se od Boga, jer se predao bludu, tj. otpadu. Nekadašnja Jahvina zaručnica, odnosno žena nalazi se u protuodnosu i protupravnom stanju prema svome nekadašnjem mužu. Zatvorena su joj sva vrata povratka. Izrael je naime bio pošao nakon udaljavanja od Boga za drugim božanstvima i kao kod rastave bračna veza je prestala: Izrael je oskvrnut (Pnz 24,1-3). ³⁰ Nastupila je rastava i stvoreno potpuno odstojanje. Prekinute su sve veze. U drugoj kitici: »Podigni oči na goleti i pogledaj: / gdje te to nisu oskvrnuli? / Na putovima si ih

²⁵ A. REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Biblijskoteološki pregled starozavjetne poruke, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 209.

²⁶ Usp. B. LUJIĆ, *Proročka etika i politički interes*, Odnos proroštva i kraljevske institucije u Izraelu, Jukić (Sarajevo – Samobor) 1991/1992/1993, 45.

²⁷ Usp. E. VOGT, *Jeremia*, PIB, Roma, 1971. Autor je kao dugogodišnji profesor i rektor Bibliškuma znalački izdvojio i oblikovao pjesmu (98-112). Inače se taj vrsni poznavalac proroka Jeremije uvodno i egzegetski bavio svim prorokovima pitanjima i sadržajima.

²⁸ Pjesma obraćenja se iznimno, a radi boljeg razumijevanja, navodi cjelovito i doslovno.

²⁹ Usp. tumačenje pjesme obraćenja u: N. HOHNJEC, *Djela proročka*, Likovi i središnje proročke teme, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 29-30.

³⁰ Po pravnom uređenju o rastavi Izrael-zaručnica ima zabranu da ponovo sklopi brak s prvim mužem: »tada je, pošto se tako oskvrnula, ne može opet uzeti za ženu onaj prvi muž koji je bijaše otpustio. Bilo bi to odvratno pred Jahvom, i ne smiješ uvaljivati u grijeh zemlju koju ti Jahve, Bog tvoj, daje u baštinu« (Pnz 24,4).

dočekivala kao Arapin u pustinji. / Ti si oskvrnula zemlju bludom i opačinom svojom, / zato i kiše prestadoše, i kasni daždevi ne padoše« (3,2-3a) prorok sa žalošću smješta sveopće oskvrnuće, bilo da podiže oči prema goletima ili putovima.³¹ Jer zemlja je oskvrnuta opačinom idolopoklonstva i bluda. Prorok vidi čak i prirodne posljedice otpada: »zato i kiše prestadoše, i kasni daždevi ne padoše« (3,3a). A bez kiše nema ni života. Prorok Jeremija vidi materijalnu štetu grijeha i drugdje: »vaši vam grijesi uništiše blagostanje« (5,25). Rastava nije nešto neutralno i oslobađajuće nego nekadašnji partneri a sada rastavljenici snose posljedice napuštenosti. Treća kitica: »Čelo ti je kao u bludnice: ni zacrvnjela se nisi. / Ne dovikuješ li mi sada: 'Oče moj, / ti si prijatelj mladosti moje! / Hoće li zavijek plamtjeti, / vječno tinjati gnjev tvoj?' / Tako govoriš, a činiš i dalje zla / koliko god možeš« (3,3b-5) opisuje Izrael-zaručnicu koja ne osjeća nikakvog stida, ta Izrael je izgubio svoju nevinost. Usprkos tome Boga naziva Ocem, prijateljem od mladosti. Takvo je ime u sadašnjem ponašanju i stanju proturječje. I daljnja prošnja za pomirenjem nema smisla. Izrael je nepopravljiv, riječi su mu u raskoraku s djelima: »Tako govoriš, a činiš i dalje zla koliko god možeš« (3,5). Jasno da prekid traje i inače ispravno oslovljavanje još ništa ne mijenja. Ipak čovjek i ljudska zajednica su biće ili ustanova mogućnosti promjene.

3.1.2. Četvrta kitica: »Kako da te ubrojim među sinove i dam ti zemlju slasti, / baštinu, najljepši biser među narodima! / Pomislih: Ti ćeš me zvati 'Oče moj!' / i nećeš se više odvratiti od mene. / Ali kao što se žena iznevjeri mužu svome, / tako se i vi iznevjeriste meni, / dome Izraelov – riječ je Jahvina« (3,19-20), prostorno i sadržajno središnja, konačno ipak unosi prekretnicu: narod započinje misliti na izabranje, jedinstvenost i Božje Izraelovo djetinjstvo. Tako bi Bog i opet bio Otac. Upravo očinstvo povezuje slijed pjesme i opravdava metričko povezivanje i može bitno ispuštanje (usp. 3,6-18). No Izrael je postupio kao žena prema mužu, sav se dom iznevjerio Bogu i takvo stanje otpada i dalje djeluje. Ipak se kao lijepa mogućnost naslućuje promjena. Peta kitica: »Čuj! Po goletima plač se čuje / zapomagane djece Izraelove, / Jer skrenuše s puta svojega. / Jahvu, Boga svoga, zaboraviše. – Vratite se sinovi što se odvratiste, / izliječit ću odmetništva vaša! – Evo nas, dolazimo k tebi, / jer ti si Jahve, Bog naš!« (3,21-22) sadrži Izraelov konačni uvid što je skrenuo s Jahvinog puta i zaboravio svoga Boga. Narod zapomaže i oplakuje svoj čin. Oskvrnuće na goleti (3,2) mijenja se u pokajanje (3,21). I kao da neki zbor nebesnika poziva na povrat odmetnika i obećava ozdravljenje od odmetništva. Narod, prvo riječima, izgovara

³¹ U vrijeme izraelskih patrijarha Tamara je naime kao bludnica čekala na putu patrijarha Judu koji se nije bio pobrinuo da po leviratskom zakonu njegova snaha Tamara u ime njezinog pokojnog muža a Judinog sina stekne potomka (Post 38,14). To je bilo udovičino pravo i patrijarhova dužnost.

povratak i dolazak Bogu, svome savezniku. Promjena, obraćenje i povratak su započeli. Šesta kitica: »Doista prijevani su visovi, graja po brdima. / Odista, u Jahvi, Bogu našem, spasenje je Izraelovo! / Baal je proždri trud naših otaca još od mladosti naše: / ovce njihove i goveda, njihove kćeri i sinove. / Lezimo u sramotu svoju, / nek nas pokrije ruglo naše!« (3,23-25a) zapravo je samo obraćenje: započeta promjena se nastavlja i događa na mjestu otpada, uzvišicama (3,2.21.23). Gore je bila prijevarena i prazna graja jer spasenje dolazi jedino od Jahve. Baalov je otpadnički kult bio koban, za sobom je povukao gubitke (3,3a): proždirao je pradačni trud izraelskih otaca, nudio je stoci i ljudima. Suprotno besramnosti (3,3b), sada Izrael otvoreno priznaje kako mora leći u sramotu.³² Događanje pokazuje dinamizam i pokret prema naprijed i na više. Sedma kitica: »Ako se Izraele želiš vratiti – riječ je Jahvina – / k meni se vrati; / ukloniš li grozote svoje, / više ne moraš bježati od mene. / Ako se zakuneš: 'Živoga mi Jahve!' istinito, pravo i pravedno, / narodi će se blagoslivljati u tebi i tobom se dičiti« (4,1-2) isповijeda da je Bog vjeran samom sebi te omogućava i nudi povratak. No prisjećajući i na uvjet: otklon grozote idola. I tako se otvara spremnost na savez i zakletvu. Učini li to narod istinito, pravo i pravedno, slijedit će blagoslov i životni ponos. Osmu kiticu: »Jer ovako govori Jahve Judejcima i Jeruzalemcima: / Prokrčite sebi prljuške, ne sijte po trnjacima. / Obrežite se Jahvi, skinite obrezak sa srca svojega, Judejci i Jeruzalemcima, / Jer će bijes moj buknuti kao vatra, / i gorjet će, a nikog da ugasi, zbog zlodjela i opaćina što ih počiniste« (4,3-4) je dodatak, tj. primjena gore izložene pjesme o Izraelu na Judeju i Jeruzalem. Prvo je Bog zatražio izlaz i očišćenje, obrezanje srca kao unutarnje i izvanjsko obraćenje pa će se Božji bijes zbog njihovih zlodjela i opaćina ugasiti. Tako ova kitica naglašava potonju aktualnost pjesme o obraćenju. Obraćenje je etički zaokret naroda na pravi put pred Bogom a na vlastito dobro.

3.2. Prorok Jeremija govori sasvim konkretno o socijalnoj pravednosti, tj. etici (5 – 9; 22).³³ Bogu pripadaju sva područja pa i svakidašnji život. Poznato mu je što se odigrava u srcima ljudi. Poznavati Boga, znači upoznati njegov autoritet i po njegovoj pravednoj volji svugdje i u svim okolnostima i živjeti. Pravednost među ljudima povezana je s pravom vjerom u Boga. Niz prorokovih mjesta govori o pravednosti i socijalnoj zauzetosti, etičnosti.

3.2.1. Postoji opravdano mjesto o socijalnoj pravednosti (5,1-6). Pravednost s Božje strane je zagovornička, kao što je i zlo u svojim posljedicama razorno. Bog strpljivo ophodi s ljudima (5,3). Prihvata i zagovorničku službu. Prorok još poznaje ispriku neznanja za siromahe koji se nehotice tako ponašaju (5,4). Veli-

³² Takvo se obraćenje ne događa bez boli (usp. 2 Sam 12,16).

³³ Usp. ova nanizana biblijska mjesta kao i druge teme u: N. HOHNJEC, *Djela proročka*, Likovi i središnje proročke teme, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., posebno 31-32.

ki, međutim, poznaju Boga i njegovo pravo, ali prekidaju s njim i odbacuju ga (5,5). Svi gramze za plijenom, varalice su svi, čak i proroci i svećenici (usp. 6,13).³⁴ Postoji, uistinu, bezobzirnost prema potrebnima, a s druge strane nepravedno bogaćenje. Takvo bezakonje zazivlje osvetu (5,26-29). Bog je doduše i za jednog pravednika kadar poštediti sveti grad Jeruzalem, ali ga nema i grad će krivnjom vlastitih žitelja biti predan zvjerskom grabežu i pustoši (5,6).³⁵

3.2.2. Posebna pozornost vrijedi velikom hramskom govoru (7,1-15; 26). Jeremijine riječi su snažne protiv onih koji čine zločine i sklanjaju se u svetište u Jeruzalemu nadajući se da će tako ostati zaštićeni.³⁶ Jeremija upozorava: »Ali ako zaista popravite svoje putove i djela svoja, i ako zaista budete činili što je pravo, svatko prema bližnjemu svome, ako ne budete tlačili stranca, sirote i udovice i ne budete proljevali krvi nedužne na ovome mjestu, ako ne budete trčali za tuđim bogovima na svoju nesreću – boravit ću s vama na ovome mjestu, u zemlji koju sam dao vašim ocima zauvijek« (7,5-7). Vjera svedena samo na obrednu razinu mogla bi prikrivati prijevare i zločinačka djela u svakidašnjem životu. Prvi dio govora u hramu jasno predstavlja čovjeka pred Bogom (7,1-7). On se smije pojaviti ako se je prethodno pravo ponašao. Jeremija zahtijeva i traži promjenu života i djelovanja, jer samo će onda Bog stanovati u hramu (7,3b). Prorok mora potaknuti svoje slušatelje na promjenu djelovanja. Najlakše je praznovjerno ponavljati: »Svetište Jahvino!« (7,4). Jeremija ukazuje na obdržavanje dviju ploča Zakona: bogoštovnu vjernost i ljubav prema bližnjemu (7,5-6). Ponašanje prema bližnjemu osobito je zapušteno. Pravo etičko ponašanje očituje se u socijalnom zalaganju za strance, sirote i udovice (usp. 7,6; Pnz 14,29; 26,13). Čemu pobožno zazivanje Boga kada po gorama časte idole i u praktičnom ga životu poriču. Zar je hram utočište prijestupnika: razbojnička pećina? Jeremija u drugom dijelu govora optužuje i naviješta sud (7,8-15). Prorok vidi da se njegovi slušatelji ne žele promijeniti (7,8). Stoga jasno govori da je sramota uzdati se u hramsku zaštitu, a kršiti Božje zapovijedi (7,10). Hram nema nikakvu magičnu moć i u takvom provođenju života ne može biti jamac sigurnosti za budućnost.

³⁴ Tu se posebno istaknuo prorok Mihej kada kritizira unajmljene proroke: »Ovako govori Jahve protiv proroka / koji moj narod zavode: / Ako imaju zalogaj u zubima, / proglašuju: 'Mir!' / Ali protiv onoga koji im ništa ne / stavlja u usta / naviještaju sveti rat. / Zato ćete imati noć mjesto vaših / viđenja / i tminu mjesto proricanja. / Zaći će sunce tim prorocima i dan će za njih pomrčati. / Tada će se posramiti vidovnjaci / i zblaniti vračari. / Svi će oni pokriti gubice, / jer odgovora Božjeg neće biti. / Ali ja sam pun snage / i duha Jahvina, / pun pravde i jakosti / da objavim Jakovu opačinu njegovu, / Izraelu njegov grijeh« (3,5-8).

³⁵ Bog bi u pregovaranju s Abrahamom i za 10 pravednika bio pošteditio Sodomu, ali ih nije bilo. I psalmi 14 i 53 poput Jeremije žalosno ustanovljuju kako Bog u traženju ne nalazi nikoga tko traži Boga i čini dobro (14,2-3; 53,2-3).

³⁶ Usp. B. LUJIĆ, *Proročka etika i politički interes*, Odnos proroštva i kraljevske institucije u Izraelu, Jukić (Sarajevo – Samobor) 1991/1992/1993, 45.

Ispravno bogoštovlje uvjetovano je odgovarajućim etičkim ponašanjem. Hramski govor je kritika iskvarene religioznosti. Nije hram zaštita, nego Bog u njemu milosno i dobrovoljno prebiva. Jeremija govori da je Judeja nevjerna, kao što su bili i njezini preci, pa će stoga i suvremenici doživjeti sličnu sudbinu (7,13-14). Hram ne može biti utočište prijestupnika prve, druge, kao ni pete, šeste i sedme Božje zapovijedi.³⁷ Tako će taj hram u Jeruzalemu doživjeti istu sudbinu od Babilonaca, kao što ju je davno od Filistejaca doživio onaj u Šilu (usp. 7; 26). To je ujedno opomena i oprez svima u kasnijem Božjem narodu. Prorok Jeremija radi hramskog govora mora odgovarati: uhićen je i predbacuje mu se izdaja (26,11-15). Velikaši i narod su doduše uvidjeli Jeremijino pravo, ali kralj Jojakim je protiv njega i on je morao ustuknuti u svom djelovanju (26,16-24) i pronaći nove načine svoga poslanja (36). Dakle po Jeremijinom učenju i životnom svjedočenju, vjeri mora prethoditi etika na čijim se temeljima može graditi svenarodna budućnost.³⁸

3.2.3. Od koristi je i daljnji socijalni tekst u 9,1-8. Narod je pokvaren pa prorok mora opominjati, i prijetiti kaznom. Sam prorok želi pobjeći,³⁹ da ne gleda zlo ponašanje: preljub, nevjeru, prijevaru, laž i zločinstvo. Narod svojevolutno srlja u zlo i propast. Teška su vremena, čine se nasilja, treba se čuvati prijatelja i brata (9,2-5).⁴⁰ Ljudi zavode: jezik im je kao ubojite strijele (9,3-4.7). Nema izgleda za promjenu. Zato će zlo i svi zlikovci biti na sudu izdvojeni (9,6). Bog ne želi istrijebiti narod nego pročistiti (9,8). Usprkos kazni, naricanju i žalosti Bog misli i na dobro naroda. Zahtjevi saveza sežu naime i u svakidašnji život: Bog je prepoznatljiv kroz ljubav, pravo i vjernost (9,23).

3.2.4. Može se izdvojiti još jedan tekst o socijalnoj pravednosti (22,13-19). Kralj Jojakim se protivio prorokovoj opomeni: 'Jao' – zazivi nagovijestaju teške prilike. Počinje se od kraljevog rasipništva i iskorištavanja. Ne treba odbaciti gradnju, ona sama po sebi ne vodi u pokvarenost, nego se pritom događala nepravda (22,13). Jeremija detaljno opisuje povredu: kralj traži da mu ljudi rade, a ne daje im plaću ni naknadu (22,13b). Jojakim posize za tlakom⁴¹ da bi mogao

³⁷ Usp. É. HAMEL, *Les dix paroles*, Perspectives bibliques, Desclée de Brouwer, Les Éditions Bellarmin, Bruxelles-Paris / Montréal, 1969.; W. Schmidt (i suradnici), *Die zehn Gebote im Rahmen alttestamentlicher Ethik*, Erträge der Forschung 281, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993.

³⁸ Usp. B. LUJIĆ, *Proročka etika i politički interes*, Odnos proroštva i kraljevske institucije u Izraelu, Jukić (Sarajevo – Samobor) 1991/1992/1993, 44.

³⁹ Ne treba to učiniti da se poput Ilije spasi od Izabeline prijetnje (1 Kr 19).

⁴⁰ Narod se dakle treba čuvati i rodbine budući da zna za Jakovljevo rivalstvo prema bratu Ezavu i na prijevaru zadobiveno prvorodenstvo (usp. Post 25,26; 27,36; Hoš 12,15).

⁴¹ Tlaku su, osobito, za velike građevne pothvate, tražili David i Salomon (2 Sam 20,24; 1 Kr 4,6).

graditi, ali prelazi svaku mjeru.⁴² Među nepravdama spomenuta je i smrt nedužnih (22,17). Nisu dopuštene nikakve ljudske žrtve što je bilo povezano sa zloupotrebom moći.⁴³ Jojakimov otac Jošija, trebao bi biti uzor, jer je činio pravo slabima i siromašnima i išlo mu je dobro: pravo je poznavao Boga (22,15-16). Jošija je živio mudro: nije prolijevao krvi i nikoga nije tlačio. A kralj kao vođa trebao bi biti uzor. Kralj Jojakim to nije pa mu Jeremija proriče težak svršetak: neće biti oplakan, umrijet će bez pokoja i biti pokopan poput životinje (22,19). Kraljev završetak zapravo je vrednovanje neuspjelog života. Jer autentičnost bogospoznaje izražava se sasvim bitno u socijalnim odnosima. Ispravno poznaju Boga oni koji ispunjuju njegove zahtjeve prema braći i sestrama na socijalnom području.

3.3. Posebno je zanimljivo u vidu morala i proroštva pogledati prorokovo iznošenje rekabovskog primjera (Jr 35,1-16).⁴⁴ Pod konac 6. stoljeća Rekabovci su se sklonili u okrilje jeruzalemskih zidina da bi izbjegli napad babilonskog kralja Nabukodonozora. Nerado su napustili svoj nomadski način života. Jer oni nisu obrađivali žitna polja ni vinograde. I tako su htjeli ostati vjerni nomadskom Bogu izraelskih predaka na čelu s Rekabom.⁴⁵ Prorok Jeremija se na Božji poticaj obraća pripadnicima te vjerske stranke koja je živjela na stari, jednostavni način, drukčije od ostalog stanovništva. Prorok ih poziva u hramsku dvoranu i nudi obrok-doručak uz zalijevanje vinom. Boravak u hramskoj dvorani i prorokov poziv na piće izazov je da prekrše svoje odricanje. Ali njihovo je odbijanje odrješito jer oni i sada potpuno izvršuju napatke svojih predaka. I ta neugodna Jeremijina igra iskušenja rađa suprotnim plodom – uzor dolazi upravo od pozvanih Rekabovaca. Na primjeru njihova ustrajna odricanja, dakle na negativnom ponašanju Jeremija iznosi proroštvo. Bog očekuje od svog naroda – na žalost uzalud – rekabovsku poslušnost. Jer sve se događa prividno proturječno i po nasuprotnoj poredbi: zapovijed pretka Rekaba počiva na zabrani dok Bog obećava svom narodu zemlju odmora (35,15). Rekabovo uputstvo je staro a Bog ne prestaje po prorocima uvijek iznova pozivati narod na obraćenje (35,14s). I dok Rekabovci imaju dobre razloge da napuste zapovijedi svojih predaka a to ne čine, dotle Božji narod koji bi imao toliko razloga da posluša svoga Boga odbija poslušati ga (35,16). Ovo proročko djelo nije pouka o moralnoj poslušnosti već

⁴² Kralj tjera raskoš pa poput Salomona oponaša onu egipatsku (usp. 1 Kr 6,9; 7,7).

⁴³ Kao što je bio slučaj kod Manašea, Jošijinog oca (usp. Jr 19,6).

⁴⁴ Usp. »Prophétie et morale«, u: S. AMSLER, *Les actes des prophètes*, Labor et fides, Genève, 1985., 57-60. Izbor ovog teksta opravdava se njegovim rijetkim navođenjem, zornošću i sadržajnom poučljivošću. Ovdje se preuzima Amslerovo etičko izlaganje i vrednovanje navedenog prorokovog mjesta.

⁴⁵ Usp. poglavlje o religioznim, religiozno političkim i političkim strankama u: A. REBIĆ, *Biblijske starine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983., 225-235.

ukazivanje na neposlušnost, lažno zadovoljstvo izabranog naroda. Etička poslušnost je izostala ali je neophodna za svjedočanstvo Božje riječi.

4. Zarobljeni prorok poziva na osobnu odgovornost (Ez 12; 18)

Prorok Ezekiel je znak svome narodu u izgnanstvu koji još ne shvaća svoje stanje i misli na skori povratak. Nesreća još nije potpuna: upravo će im se pridružiti i oni preostali u Judeji. No Bog je na strani života i nitko pa ni vladar, prorok ili svećenik odgovoran za narod neće biti predan trajnoj kazni i smrti ako se ispravno, etički ponašao. Jer svatko je odgovoran za svoja djela.

4.1. Prorok Ezekiel je znak usred svojih sunarodnjaka uznika (12).⁴⁶ On javno pripravlja zavežljaj s prognaničkim stvarima, prije svega odjećom koju će ponijeti sa sobom, zatim tovari zavežljaj na leđa i pred svima ostavlja svoje obitavalište. No nije li bilo dovoljno što je Ezekiel u društvu Jojakina i brojnih Židova bio odveden i dijeli izbjegličku nedaću. To je tek priprema novog progonstva koje će pogoditi preostale Jeruzalemce. Znak nije upućen onima tamo. Oni imaju drugog proroka – Jeremiju koji im ne dopušta lažnu nadu. Ezekielovo je proroštvo upućeno prognanicima s konca 6. stoljeća u Babilonu, tj. njegovim suputnicima i supatnicima jer nisu ništa naučili od svoje nesreće i stalno podgrijavaju nadu da će se uskoro vratiti u Jeruzalem. Prorok je usred roda odmetničkog koji odbija Božji sud (12,2). Ne predstavlja se da bi im iznio moralnu pouku i ne daje im neki uzor pokajanja. On naime unaprijed proživljava sudbinu koja će uskoro zadesiti još one preostale. A sami izbjegli ne razumiju smisao tog proročkog uputstva – i stvarno su više slijepi od slijepaca i više gluhi od gluhih ljudi. I u skladu s novom Božjom zapovijedi prorok im zorno objašnjava smisao svog djela: što činim bit će učinjeno njima: stanovnici Jeruzalema s prognaničkim će zavežljajem u zarobljeništvo. Većina će jeruzalemskog stanovništva biti odvedena pošto je Sidkija bio pokušao noću kroz rupu na gradskim zidinama pobjeći (2 Kr 25,4-7). Taj je dramatični prizor pogodio i kasnije redaktore Ezekielove knjige uz dodatke proširenog izvještaja (usp. 12,5.10.12-15) koji kao ponovno čitanje i ponovno tumačenje predskazuju buduće nesretne događaje.⁴⁷

4.2. O osobnoj odgovornosti⁴⁸ prorok Ezekiel govori na mjestima (18; 33,1-20; usp. i 3,16-21) gdje se razmišlja o konačnoj nesreći Jeruzalema i o sud-

⁴⁶ Usp. »Prophétie et morale«, u: S. AMSLER, *Les actes des prophètes*, Labor et fides, Genève, 1985., 56-57. Iz mnoštva Ezekielovog moralnog obrađivanja Amsler izabire jedino ovaj tekst.

⁴⁷ ISTI, 57.

⁴⁸ Usporedi etičku temu o svijesti odgovornosti kao radosnom preuzimanju odgovornosti u: H. KLOMPS, *Die Tugenden des modernen Menschen*, Verlag Fridrich Pustet, Regensburg, 1976., posebno 12-15.

bini izgnanika.⁴⁹ Radi prognaničke situacije prorok postavlja u pitanje stečene zasluge i lažno pouzdanje.⁵⁰ Tradicionalna teologija je smatrala da je situacija babilonskog zarobljeništva gorka posljedica prošlosti. Izraelski zločini su bili prešli mjeru Božjeg milosrđa, pa je nastupilo vrijeme srdžbe i kazne.

4.2.1. Teška sudbina pogodila je naraštaj koji ne zaslužuje tako ostru kaznu. Izgnanici su žrtve prošlosti, nisu je skrivili, pa za nju nisu ni odgovorni. S pravom se postavlja pitanje odgovornosti i opravdanosti takvog ispaštanja.⁵¹ S time je bilo nametnuto veliko teodicejsko pitanje, koje je neminovno tražilo primjeren odgovor. Uz pomoć vjere i u mukama prognaničkog života, u dugim godinama zarobljeništva, zahvaljujući osobito proroku Ezekielu, pronađen je odgovor na to sudbinsko pitanje.⁵² Pored nepopravljive štetne prošlosti, kako govori predaja,⁵³ postoji i poučna prošlost i obećanja koja će se ispuniti (18,1-4)⁵⁴. No kao da je prevladalo samo negativno vrednovanje sadašnjosti. Savez je raskinut, a time i jamstvo sigurnog odnosa prema Bogu. Narod ne može vršiti bogoštovlje, daleko je od obećane zemlje. Čini se da ne postoji budućnost za izgnanički rod.

4.2.2. Prorok stoga govori o odgovornosti naraštaja (18,5-29) i pojedinaca (18,21-32).⁵⁵ Članovi zajednice izabranog naroda međusobno su i sa svojim precima solidarno povezani. Suočuju se sa svojim kažnjeničkim stanjem i ne pomiću se da je posrijedi samo neizbježna sudbina. Istina je da su stari govorili: »Oci jedoše kiselo grožđe, sinovima trnu zubi« (Ez 18,2; Jr 31,29). Prorok to uvjerenje ne prihvaća. Beskorisno je ponavljati zašto. Bolje je suočiti se s činjenicama. Prorok poznaje predaju ali računa da je prošlo vrijeme osvete. Po Božjoj volji naraštaj i pojedinac gospodari su svoje sudbine. Grijeh otaca, tj. predaka može imati posljedice i na potomstvo.⁵⁶ Bog poručuje da se lanac takvog vjerovanja u prošlosti može razbiti pa je potrebno i u budućnosti ponašati se ispravno.

⁴⁹ Usp. obradu osobne odgovornosti u N. HOHNJEC, *Djela proročka*, Likovi i središnje proročke teme, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., 42-44.

⁵⁰ Već je ranije smatrano čistim praznovjermem mehaničko pouzdanje u hram, grad i kraljevsku dinastiju (Jr 7,1-15).

⁵¹ Ako se naime Bog spominje otačkih zločina, zašto da ne vodi računa i o dobroti dobrog Ezekije ili Jošije.

⁵² Usp. B. LUJIĆ, *Proročka etika i politički interes*, Odnos proroštva i kraljevske institucije u Izraelu, Jukić (Sarajevo – Samobor) 1991/1992/1993, 46.

⁵³ Za ljubav prema Abrahamovim i Davidovim bogomdanim obećanjima.

⁵⁴ Usp. izlaganje o osobnoj odgovornosti u: R. BRUNNER, *Ezechiel*, 1. Teil: Kapitel 1-24, Zürcher Bibelkommentare, Zwingli Verlag, Zürich / Stuttgart, ²1969., posebno 207-218.

⁵⁵ Usp. izlaganje u: L. Alonso SCHÖKEL – J. L. SICRE DIAZ, Profetas, II., *Introducciones y comentario*, Ediciones cristianidad, Madrid, 1980., 741-746.

⁵⁶ Ali Bog je milosrdan tisućama i raznim naraštajima ako ga ljube i drže mu zapovijedi (Pnz 5,9-10).

Svatko od ljudi, kako otac tako i sin, u Božjoj je ruci. Sama činjenica da neki ljudi jesu potomci nema po sebi nikakve prednosti, a ni štete (18,3-4).

4.2.3. Bog je gospodar života i smrti (Pnz 30,15) i čovjek je stavljen pred izbor dobra i života odnosno zla i smrti. Pravednost i život pred Bogom uključuju izbjegavanje zla, ali i pozitivno prianjanje uz Boga i koristi izvršiocu (18,5-9). Pravednikov potomak još tom samom datošću nema nikakvih zasluga i ako čini zlo u Božjim očima, neće pred Bogom imati života nego će biti osuđen (18,10-13). Ali ako se i zločinčev potomak popravi i živi u skladu s voljom Božjom, grijeh oca ne smeta mu ništa kao što ni njegova pravednost ne koristi ocu. Kod zrelih, odgovornih i odraslih ljudi, sin ne ispašta očev grijeh, a ni otac sinovljevi. Umrijet će onaj koji je zgriješio.

4.2.4. Pravednik će, međutim, biti dionik svoje pravednosti (18,19-20) jer je u osobnoj odgovornosti djelovao i ustrajao u dobru. I bezbožnik se može obratiti i prošla će mu nedjela biti zaboravljena pa će živjeti. Bogu je najviše stalo do obraćenja (18,21-23). Nažalost, sam pravednik može skrenuti s pravog puta i radi svojih zločina morat će umrijeti ako u krivici ustraje (18,24). Pojedinaac i naraštaji osobno su odgovorni i Bog će im suditi po etičkom ponašanju (18,29-30). Bog želi život i još ima vremena za obraćenje. Svatko tko želi – a Bog će pomoći – može obnoviti srce i duh (18,30-32; 11,19; usp. i Jr 31,31-34). Stupanj odgovornosti vezan je uz životni poziv.

4.2.5. Ljudi su odgovorni jedni za druge. Onda kao i danas pridaje se velika odgovornost političkom odlučivanju gdje se naime zahvaća i određuje život mnogih ljudi.⁵⁷ Prorok je sa svoje strane čuvar Izraela tako da odgovara i za grešnika, ako ga prethodno ne bi bio upozorio na opasnost (Ez 3,16-21)⁵⁸. U brizi za svoje vjerne Bog šalje svoje glasnike i tko ne poslušaj njihov savjet, opomenu ili prijetnju, sam si priprema kaznu (Ez 33,1-5).⁵⁹ Božji poslanik, prorok odnosno čuvar ili vladar dužan je navijestiti opasnost i on će odgovarati ako grešnika pogodi smrt radi njegova vlastitog propusta od kojeg bi se grešnik možda bio obratio da mu je prorok, svećenik, sudac ili kralj savjetovao, opomenu ga ili mu zaprijetio kaznom (33,6). Odgovorno odlučivanje traži se od svakog čovjeka, bio on na višem ili nižem položaju. Božji poslanik treba stoga opomenuti pojedinca, a ovaj se onda odlučuje za život ili se možda svojom krivnjom prepušta smrti

⁵⁷ Više od 50-ak zadnjih godina u moralnoj teološkoj literaturi sve se češće pojavljuje pojam odgovornosti. Odličje odgovornosti susreće se u čovjekovu stvaralaštvu. Kod nje se pretpostavlja zajedničarsko zalaganje i osobno nošenje tereta. U preuzimanju bremena čovjek je u napaсти da ga se otarasi i pobjegne pred njim.

⁵⁸ Mjesto predstavlja prošireno izlaganje osobne odgovornosti.

⁵⁹ Ez 33,1-20 također obrađuje važno područje odgovornosti

(33,7-9). Bogu je svakako stalo do odluke na obraćenje i život (33,10-11). Kao što pravednost i obraćenje, makar je prije bilo krivice, vode u život tako i zastrañenje, usprkos prethodnoj pravednosti, vodi u propast (33,10-20). Čovjek je dakle odgovoran za svoju sudbinu. Jer biti odgovoran znači biti slobodan za mogućnosti i ponuđene nove prilike. Svoju odluku o djelovanju pojedinac može kritički ispitati i prethodno odvagnuti. Odgovornost nosi sa sobom i opasnost djelomične krive odluke i možebitne njezine posljedice. No u odgovornosti čovjek je spreman preuzeti na sebe i moguću krivicu. Odgovorno djelovanje traži hrabrost da se preuzme i opasnost što se međutim nagrađuje potvrdom i unutarnjim zadovoljstvom. Odgovornost rađa radošću, jer u njoj se zasigurno ostvaruju dobrota i istina.

5. Prorokov poticaj na svjetovnu religioznost (Mih 6)⁶⁰

Prorok Mihej iznosi teoretska načela svjetovne religioznosti i postavlja uputstva za čovjekov život.⁶¹ Sažeto rečeno opisuje svjetovnu religioznost pomoću važnih čimbenika: biti na strani dobrote, tj. prihvatiti objavu i ono što Bog po njoj traži i očekuje. To su preporuke: činiti pravicu, biti odan, dobar, milosrdna srca, i pobožan i konačno ići, tj. smjerno hoditi s Bogom (Mih 6,8). Dakle, svjetovna se religioznost između ostalog izražava pomoću puta koji stoji kao konačno težište života. Načelo puta i hodanja nalazi se kao najvažniji element jer označava život. Čista neobredna religioznost uvodi Božju ravnotežu i poravnanje. Božja ljubav, milosrđe, dobrota, pobožnost i ljubav, izraženi hebrejskom riječju 'hesed', pravilo su vjerničkog ponašanja. Uz poravnanje i vjersko opredjeljenje, tu je etički ispravno ponašanje. Ono je i moguće ovdje na zemlji kada se čovjek ravna po Bogu, kada se vlada kao pobožnik.

5.1. Treći i završni dio prorokovog navještaja predstavlja dakle izlaganje o narodnoj sudbini pred Bogom kao i o načelima prema kojima bi trebalo živjeti (6 – 7). Malo je određenijih odlomaka u Bibliji od izdvojenog teksta u ovom dijelu proroka Miheja koji odgovara na najdublje pitanje koje netko može postaviti (6,6-8): Kako naći mir s upraviteljem svemira? Odgovor je jednostavan i nadobudan makar predstavlja načela koja se ne postižu; ta načela nisu razumljiva nekom tko krzma da ih uzme ozbiljno. Sigurno je da je odlomak samo sadržajna

⁶⁰ Usp. obradu u N. HOHNJEC, *Djela proroka*, Likovi i središnje proročke teme, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., 71-72.

⁶¹ Usp. N. FÜGLISTER, »Weltfrömmigkeit im Alten Testament«, in: A. Zottl (Hrsg.), *Weltfrömmigkeit*, Grundlagen, Traditionen, Zeugnisse, Franz Sales Verlag, Eichstätt – Wien, 1985., 25-46. Usp. Biblijsko-religioznu svjetovnost u: N. HOHNJEC, *Putovima svjetovne pobožnosti*, Kršćanski pogledi na suvremenu religioznost, Glas Koncila, Zagreb, 2001., 7-42.

literarna cjelina makar nije u skladu s bližim kontekstom.⁶² Ključni tekst 6,6-8 je po sebi samostalna jedinica. Uvodi je kritika bogoštovlja u 6,1-5. Čini se da je odlomak neke vrsti sudskog postupka pred seoskim starješinama. Branitelj je Izrael, no čini se da je on opunomoćenik i sudac, a mora biti svjestan svoje duge nevjere. Mih 6,1-5 nudi Izraelu obnovu skršenog odnosa s Bogom, da se, naime, sjeti Božje spasenjske ljubavi.

5.2. Svakako ovo se mjesto nadovezuje na taj protubogoštovni odlomak i stoji u teološkom razmišljanju što slijedi dalje. Moderni propovjednici i tumači uzimlju ovaj tekst u sveopćem spasenjskom smislu. Gospodin je naime pozvao proroka Miheja da bude svjedok i sudac nad nepravednima (2,1-5; 3,1-4). Ova zemlja treba pripadati obiteljima jer su je dobile nakon egipatskog zarobljeništva u trajan posjed. Tu su im i preci pokopani. Sam Bog je jednostavnom narodu obećao mir i neometanje u posjedu. A sada bogati i moćni prisvajaju ono što im ne pripada. Gospodin je bijesan i želi uspostaviti pravo i svoju volju, koja je jednima sud, a drugima milosrđe (6,4). Bogu je stalo do ponizna i vjerna naroda. Nepoštenje ne može blagosloviti. Sam Bog oduzima uspjeh (6,14-15; Hag 1). Narod se uzdao u Boga, a velikaši su mu to pouzdanje oduzeli.

5.3. Proroka ne umara naglašavati ono bitno: »S čime ću doći pred Jahvu, hoću li pasti ničice pred Bogom Svevišnjim? Hoću li doći preda 'nj sa žrtvom paljenicom, teocima od jedne godine? Hoće li mu biti mile tisuće ovnova, tisuće, tisuća potoka ulja? Treba li prinijeti sina prvorođenoga zbog svog zločina, plod svoje utrobe zbog grijeha koji sam počinio? Objavljeno ti je, čovječe, što je dobro, što Jahve traži od tebe: samo činiti pravicu, milosrđe ljubiti i smjerno sa svojim Bogom hoditi« (6,6-8). Redak 6,6a daje na znanje da se pred Bogom ne pojavljuje praznih ruku (Izl 32,15).⁶³ Doći praznih ruku pred njega bio bi čin nezahvalnosti pred Bogom koji prolazi (*Pasha*). Susret se odvija s pojedincem, zato stoji 1. lice, ali se misli na izraelski narod. Reci 6,6b-7: prisjećaju na tvrdnju i trag ljudskih žrtava koje ni u kom slučaju, pa makar i postojale, nisu u skladu s Božjom voljom. Ako Bog nije zadovoljan s običnim i redovitim žrtvama, možda bi ga umilostivile tisuće žrtava, bezgranična količina jaraca i bikova ili obilje ulja.⁶⁴ Bilo kako bilo, ako Bog još ne bi bio zadovoljan, još bi uvijek bila moguća žrtva pr-

⁶² Svakako postoji velika sličnost s tekstom Am 5,21-24. U oba se teksta odbacuje žrtveni sustav kao uspostava i čovjekov odnos prema Bogu. Makar je Amosova kritika kulta cjelovitija i gorča ipak je sadržaj isti. O žrtvi i pravoj vjeri stoji i drugdje u Starom zavjetu (1 Sam 15,22; Ps 40,6-8; 51,16-17).

⁶³ To osobito vrijedi za blagdan beskvasnih kruhova, *Pashu*, jer Bog stoji iza plodnosti i sve mu na neki način pripada.

⁶⁴ Možda autor ima pred očima izvanrednu Salomonovu raskoš o tisućama paljenica na Gibeonu (1 Kr 3,4) ili u Jeruzalemu za posvećenja hrama kada je Salomon prinio 22.000 volova i 120.000 ovaca (1 Kr 8,63).

vrođenca koju su poklonici, uključivši i Izrael, prinosili na Bliskom istoku.⁶⁵ No po svim je propisima ljudska žrtva u Izraelu bila zabranjena i tko bi je prinosio bio bi osuđen na smrt. Osobito su se toga obreda užasavali proroci. Ideju jednako tako ne zastupa ni Mihej ali on u ovom ulomku ne ulazi u protudokazivanje jer njeguje uzvišeno bogoštovlje i pobožnost. Redak 6,8 donosi govornika proroka koji zastupa Božje stanovište. U ovom retku stoji odgovor na upit o daru i bogoštovlju iz retka 6,6a i gotovo da se u trokutnom retku očituje vrhunac, neka vrsta piramide.⁶⁶ Bog ne čezne za materijalnim žrtvama već za neobrednom religioznošću naroda: »pravednost«, *mišpat*, »milosrđe«, *hesed* i »ponizni hod«, *halak*, pred Bogom. O pravednosti je ponajviše govorio Amos i svaka se zajednica na prvom mjestu mora oko nje truditi.⁶⁷ »Milosrđe, ljubav« bila je obljubljena tema kod Hošee a znači vjernost drugome i unutar zajednice naspram Bogu. Pojam se vjernosti često spominjao u savezničkom kontekstu a odnosio se i na red i sklad. Pojam hodanja pred Bogom iznosi Pnz 10,12 kada preporučuje, »ići svim njegovim putovima«. Ponovljeni zakon ne misli time samo na poslušnost zakonu već na unutarnje bavljenje Bogom jer ići svim njegovim putovima podrazumijeva bogobožnost i ljubav prema Bogu svim srcem i dušom (usp. Mk 12,28-30 i par.).⁶⁸ Redak 6,8 tvrdi da Bog od pobožnika traži pravo ponašanje u bratsko-sestrinskoj zajednici; vjernu sućut prema drugima u zajednici i »ponizno hodanje« s Bogom znači zalaganje u svemu što pripada Svemogućem. Prvo se dakle spominju ljudski odnosi ali oni imaju svoj vrhunac i okrilje u čovjekovom odnosu prema Bogu.

6. Proročki poziv na višestruku, tj. trajnu obnovu (Mal)⁶⁹

Pozadina knjige podsjeća na povratak Židova iz babilonskog zarobljeništva, 536. godine pr. Kr.⁷⁰ Nedugo nakon povratka dovršili su ponovnu izgradnju bo-

⁶⁵ Tako je sudac Jiftah brzopleto i krivo zavjetovao nečiji život te je kao izvršenje prinio čak vlastitu kćer (Suci 10 – 12). Ahaz i Manaše prinijeli su vlastite prvorođence. I sam je Abraham bio stavljen na kušnju da prinese vlastitog sina Izaka (Post 22).

⁶⁶ Usp. Micah, u: J. D. NEWSOME, Jr., *The Hebrew Prophets*, John Knox Press, Atlanta, 1984., 44-57. Autor detaljno i opširno uz povijesni kontekst, proroka i knjigu i njezinu teologiju obrađuje i ključni tekst 6,6-8 odakle crpi i ovo izlaganje.

⁶⁷ Samo prorokovo odličje i mnogi sadržaji bave se pravednošću što potanko obrađuje već spomenuti komentar: A. REBIĆ, *Amos prorok pravde*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.

⁶⁸ Hebrejski pojam za poniznost veoma je rijedak te se pojavljuje samo ovdje i kao različit oblik u Izr 11,2 gdje stoji u suprotnosti s ponosom. Tako poniznost ne znači neku pasivnost ili samo-poniženje, kao što i u hrvatskom zvuči, već sposobnost promatrati se u odnosu prema Bogu, tj. biti svjestan potrebe za Bogom i biti otvoren priznavati tu svoju ovisnost o Bogu.

⁶⁹ Usp. R. BAUERLE, I, *The Prophet*, Dramatic Monologs for Today from Twelve Old Testament Prophets, Concordia Publishing House, St. Luis, Missouri, 1981., 86-91; N. HOHNJEC, *Djela proročka*, Likovi i središnje proročke teme, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., 78-79.

⁷⁰ Samo se nekoliko desetaka tisuća Židova vratilo s prorokom Hagajem i Zaharijom.

goštovnog mjesta hrama.⁷¹ Naraštaj koji je gradio hram rado je prinosio žrtve i bio je Bogu odan. Drugi se naraštaj nije trebao žrtvovati za bogoštovlje, već ga je smatrao samorazumljivim. Treći se naraštaj nakon hramske posvete nije ni brinuo za bogoštovlje koje ih nije stajalo gotovo ništa. Kada su im djedovi i bake pričali o oduševljenju i žrtvama, o građenju hrama i obnovljenom bogoslužju, nisu marili. Za četvrtog se naraštaja pojavio prorok Malahija. Samo se mali broj Židova vratio u Palestinu. Većina je ostala u zemlji gdje su bili zarobljeni.⁷² Kod Ahasverovog nasljednika Artakserksa II. Nehemija je isposlovao obrambenu vojsku za Jeruzalem. Bio je dobar organizator i pravi narodni vođa. Vrativši se ranije Ezra je obavljao velikosvećeničku službu. A Malahija djeluje kao prorok. Nakon babilonskog zarobljeništva narod se nije više klanjao idolima, ali svejedno se nije posebno brinuo za svoju vlastitu religiju. Nisu se nimalo žrtvovali za nju, jer im je bila sama po sebi razumljiva.⁷³

6.1. Nehemija bodri narod da ponovno podigne bedeme oko Jeruzalema. Nastojao je da se Židovi uvijek sjećaju grada, vjere i povjerene baštine. Osobito je važno ono što su poduzeli svećenik Ezra i prorok Malahija. Malahija se trebao suočiti s više velikih problema u svom djelovanju. Ako Židovi žele iznova postati važan narod, ako žele ispuniti Božje zahtjeve, onda se trebaju vratiti Bogu, a Bog će se vratiti njima (3,7). Treba započeti s višestrukom obnovom.

6.2. Prva se ticala svećenika. Nisu bili vjerni Bogu i svojoj službi. Nisu oni štovali idole, i Hram je bio pravovjeran. Ali su bili nemarni: »Sin časti oca, a sluga gospodara. Ali, ako sam ja otac, gdje je čast moja? Ako sam gospodar, gdje je strah od mene? To govori Jahve nad Vojskama vama, svećenici, koji moje ime prezirete, a pitate: 'Čime smo prezreli ime tvoje?'« (1,6). Bez strahopoštovanja su obavljali svetu službu, a koristili su se prednostima svoje službe. Nisu slušali Božju riječ, jer je ni sami nisu poznavali. Bili su Božja usta, a nisu znali govoriti narodu.⁷⁴ Nisu ni pokušavali voditi narod. Izgovarali su se da to zamara jer je teška i prevelika briga. Bilo im je neugodno pozivati na dobro. Kako su shvaćali Božju riječ, tako su se odnosili i prema žrtvama koje je narod pri-

⁷¹ Posvećenje 515. godine pr. Kr. bio je veliki dan nade i optimizma.

⁷² Kasnije im se donekle promijenio status. Tako je Ahasver uzeo Esteru, lijepu Židovku, za ženu i kraljicu. Židovi su imali i prvog ministra, Mardoheja. Poznato je da su Židovi u dijaspori bili jači od tuđe zavisti ili mržnje.

⁷³ Razdoblje Perzijanaca, pa zatim Grka i Rimljana najzornije je prikazao E. CHARPENTIER, *Pour lire l' Ancien Testament*, Nouvelle édition entièrement révisée par J. Briend, Les éditions du cerf, Pariz 1999., 74-93.

⁷⁴ Upravo suprotno od velikog i tragičnog proroka Jeremije koji je svojim ustima i životnom sudbinom, kao raspeti prorok bio Božji i svenarodni glas (usp. C. MESTERS, *O profeta Jeremias, Boca de Deus, boca do povo*, Uma introdução à leitura do livro do profeta Jeremias, Edições Paulinas, Sao Paulo, 1992.).

nosio. Primali su za žrtvu oskvrnjeni kruh i oltar Jahvin bio im je nevažna stvar. Prinosili su nevaljale žrtve: »A kada za žrtvu slijepu stoku prinosite, zar to nije zlo? I kada prinosite hromo i bolesno, zar to nije zlo?« (1,8). Narod je donosio, jer su svećenici sve primali. Nisu kao Božji govornici imali hrabrosti reći što je prihvatljivo, a što nije. Izgovarali su se: »Gle, šteta truda!« (1,13). To ne znači da ih je narod volio, upravo ih je zato prezirao i nisu dolazili k njima po istinu. Da nisu bili tako nemarni i narod bi bio bolji, a prije svega iskazivao bi im poštovanje kao pravim svećenicima (2).⁷⁵

6.3. Daljnji problem odnosio se na ženidbeni savez. Kako su Židovi bili nemarni u vjeri tako su bili i u drugim važnim stvarima, posebno u obiteljskom životu. U ono doba žene nisu imale nikakva prava. Smatrali su ih muževljevom svojinom i bilo im je strašno ako su ih se muževi zasitili i našli druge žene. Mnogi su se muževi ženili strankinjama koje su donosile i svoje bogove. Ako se žena opirala, a i bez nekog većeg razloga, oni su je mogli otpustiti. I prorok je naviještao dvije stvari: Bog sluša plač i tužaljku odbačenih žena i prijeti da će uskratiti svoj blagoslov dokle god čuje plač uciviljenih. A i djeca iz takvih brakova ne mogu odrasti kao vjerna. Tako radi nevjernosti muževa i otaca trpe i žene i djeca. Stoga treba napustiti strane žene i njihova božanstva. Sam Bog izjavljuje po proroku: »Jer ja mrzim otpuštanje žena« (2,16), i traži promjenu: »Poštuj dakle život svoj i ne budi nevjeran ženi svoje mladosti« (2,15). Riječ Božja je jasna: ako čovjek ostane vjeran Bogu, bit će vjeran ženi i djeci, a Bog će dati svoj blagoslov.⁷⁶

7. Zaključak: etika kao završnica proročkog djelovanja

Proroci pozivaju na odgovornost, solidarnost i ljubav. Njihovo se zalaganje ispravno i rašireno naziva radom na etičnosti odnosa. L. Krinetzki naziva proročko društveno zalaganje etosom.⁷⁷ Rjeđe se ali s pravom za etičnost rabi moralnost koja spominje objavljeno oduženje, čovjekovo traženje i odgovor.⁷⁸ A.

⁷⁵ Nekad ranije i još više, Ezra, i sam svećenik, upućivao je ljude u Božju riječ i uvodio u svećeničku službu: po njegovom su uputstvu svećenici učili Božju riječ i volju.

⁷⁶ Zadnji prorok i prinošenje desetine vrednuje moralno. Starozavjetni vjernik ne smije prikracivati Boga (Mal 3,8). Davanje desetine nije samo oduženje nego donosi i Božji blagoslov. Osim toga, od prinosa desetine uzdržavao se hram i svećenstvo koje je živjelo bez baštine. Konačno hram je bio i humanitarno-karitativna ustanova koja je iz svojih izvora i velike kuhinje podmirivala siromahe, udovice i strance (usp. N. HOHNJEC, *Djela proročka*, Likovi i središnje proročke teme, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., 79).

⁷⁷ L. KRINETZKI, *Savez Božji s ljudima prema Starom i Novom zavjetu* (Preveo A. Rebić), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 83-84.

⁷⁸ Usp. »Prophétie et morale«, u: S. AMSLER, *Les actes des prophètes*, Labor et fides, Genève, 1985., 53-60.

Rebić uz govor o pravdanosti, obraćenju ponajviše za etično i moralno prorokovo djelovanje koristi ćudoređe.⁷⁹ Tako etičkoj provjeri pripada znatan dio čovjekovog života.

7.1. Proroci su bili borci za zdrave etičke temelje i dobru budućnost.⁸⁰ Mnogostruki etički govor je od koristi no uglavnom ostaje na obavijesnoj razini. Tako općeniti govor treba prijeći u izdvajanje pojedinačnih duljih tekstova i njihovo tumačenje. Prorok je svjestan da svojim djelovanjem i prvenstveno Božjom riječju mora biti ispravljač pojedinačnog i zajedničkog ponašanja.⁸¹ Proročka je riječ oganj koji pali i potvrđuje za zdrave temelje života. S pravom se smije tvrditi »da je postojanje proroka u Izraelu omogućavalo veću demokratičnost u odlučivanju, ali ujedno i neophodni zahtjev za etičnošću u političkom ponašanju«. ⁸² Moguće je navesti mnoštvo etičkih mjesta i sadržaja koji predstavljaju smjerkaz životnog ravnjanja.

7.2. Izdvojena i izabrana proročka mjesta tumače i produbljuju religiozno-etičke poticaje i odnose. Tako pjesma o vinogradu zapravo alegorijski prikazuje odnos naroda pred Bogom. Čovjek na Božju ponudu mora odgovoriti obraćenjem i promjenom. Prorok na iznenađujući i upadni način razgolićenja traži pozornost i odmah je spreman svjedočiti za Božja načela. Nadobudno upravlja govor o životu kao ispravnim putem kretanja (Iz). Nadalje slijedi pedagoški složena pjesma obraćenja i razni govori o etici, solidarnosti i pravednosti. I neobična je religiozna rekabovska stranka proroku Jeremiji i njegovom slušateljstvu svijetao primjer nepokolebljive poslušnosti (Jr). Prorok je trajni znak svome narodu. Osobna odgovornost kao zasebni navještaj pripada u zrelo prorokovo razmišljanje nesreće i posljedica ali narodu nagoviješta bolji život (Ez). Prevažna je upravo svjetovna religioznost koja se bavi pravednošću, milosrđem i ispravnim etičkim ravnanjem (Mih). Konačno svećeničko služenje jest briga za hram i obrede. Mjerilo zdravog i uspješnog društva uvijek je zdrava obitelj. Zato valja obdržavati i ustrajati u ženidbenom savezu i bračnoj vjernosti jer se samo tako ostvaruje obiteljski blagoslov. Čak i hramska desetina jest čovjekovo oduženje Bogu i milosrdno služenje onima kojima je potrebno karitasno pomoći.

⁷⁹ A. REBIĆ, *Prorok čovjek Božji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., 134-136. ISTI, *Amos prorok pravde*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 8-9; ISTI, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Biblijsko-teološki pregled starozavjetne poruke, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 189-191. 208-213.

⁸⁰ Usp. B. LUJIĆ, *Proročka etika i politički interes*, Odnos proroštva i kraljevske institucije u Izraelu, Jukić (Sarajevo – Samobor) 1991/1992/1993, 44.

⁸¹ *Isto*.

⁸² ISTI, 50.

*Summary**ETHICS IN THE PROPHETIC WRITINGS*

The article offers a panoramic elaboration of ethics in the prophets. A more detailed exposition is offered in the song of the Lord's vineyard, offered as an allegory of people's behaviour towards God, and describing the prophet's paradoxical witnessing and his instructions on human life (Isaiah). The prophet's ethics on suffering are articulated in the song of conversion and the social ethical talks, the talk in the temple, personal suffering, a special social talk, including a treatise on how people must be obedient to God, just as were the Recabites towards their ancestors (Jeremiah). The prophet is a sign of life; and every person who is responsible for his actions is a promoter of life (Ezekiel). The theology of secular religiosity is of particular ethical importance is (Micah) The prophet's incessant interest is in renewal: mainly relating to the Old Testament priesthood, the family and the contribution of the tithe (Malahiah)

Key words: the Lord's vineyard, prophetic witnessing, direction in life, song of conversion, prophetic social ethics, exemplary Recabite obedience, prophet as a sign of behaviour, personal responsibility, secular religiosity and renewal, priesthood, family, tithe.